

Spatz Béla

„Tudtam, hogy egyedül vagyok...”

Az interjút Dombi Gábor készítette 2020. június 17-én, Budapesten. Az interjú szerkesztett, tömörített változatát közöljük.

Spatz Béla vagyok, 1938. december 13-án születtem, az Alsóerdősor utca 20-ban. Ott laktak a szüleim. Nem vagyok benne biztos, de a → bár micvón azt mondták, hogy Dávid vagyok. Mert azt is megcsináltam az árvaházban. Édesapám Spatz Endre, 1912-ben született. Amikor a férfiakat elvitték → munkaszolgálatra, akkor az apámat is elvitték. A mellettünk lévő utcában volt egy pék, azzal mentek munkaszolgálatba. Úgy halt meg, hogy már nem bírta a munkát. A németek azt mondták, hogy akik nem bírnak dolgozni, azokat elviszik a Revier-be. A Revier volt a gázkamra. Ez Dachauban volt. Meg is van erről egy levél, amit egy amerikai százados írt.

Hogyan került Dachaubba? Milyen útvonalakon keresztül?

Nem tudom. Amikor a háború véget ért, a Munkás utcában lakó nagynéném megkérdezte ezt a péket a Huszár utcában – akihez minden zsidó odavitte a sóletet –, hogyan halt meg az apám. Ez a nagynéném az anyámnak volt a testvére. Hárman voltak nők. Az anyám imádta az apámat.

Apja bevonulása után Ön az édesanyjával maradt?

Nem. Az édesanyám nagyon okos nő volt. Amikor felszálltak az auschwitzi vonatra, engem otthagytak a húgommal a gettóban. ... Nem tudom, hogy mikor. Vitték. Ő felszállt az auschwitzi vonatra úgy, hogy otthagya a két gyerekét a → budapesti gettóban. Ezt ma sem tudom megérteni, hogy csinálta. Mert akik nők vitték a gyerekeiket, azok mentek a gázkamrába. Akkor nem beszélgetnénk itten. Mert akkor leszállt volna Auschwitzban, és félóra múlva mentünk volna a gázkamrába.

Furcsa ez a történet. Valahol elfogták az utcán az édesanyját?

Nem. Az úgy volt, hogy a Wesselényi utcában meg a Dohány utcában voltak zsidó gettóházak [csillagos házak]. Én arra emlékszem például, hogy valamit bemondtak a rádióba – később rájöttem, hogy akkor azt mondták be, hogy a Horthy átadta a hatalmat a nyilasoknak – és akkor még voltak százdarabos gyufák, és én egy ilyen beleejtettem a levesbe, mert mindenki majdnem elájult, hogy mi fog most történni. Azon csodálkoztam, hogy volt az anyámnak bátorsága... Nekem volt egy húgom, nálam két évvel fiatalabb, ... és otthagya a két gyerekét.

Van egy levelem egy nőtől, akivel együtt volt, és az a nő a háború után Svédországba került. A '60-as vagy '70-es években írt nagynénémnek, Deutsch Pálné született Landesberg Annának egy levelet, hogy az anyámat agyonverték öt nappal a felszabadulás előtt, mert seftelt valamit arannyal. [A levél nem Auschwitzról, hanem

Bergen-Belsen-ről szól. Minden bizonnyal az Ausztriába gyalog hajtott nők között voltak ők is. Spatz Endréné, Béla bácsi édesanyja három nappal az angolok érkezése előtt halt meg –DG.]

Mi volt az édesanyja foglalkozása?

Háztartásbeli volt. Az apámról mostanában azt mondanák, hogy vízszerelő. (...) Apámék öten voltak testvérek. A nagyapám zsámbéki gabonakereskedő volt. Nem volt annyi pénze, hogy valamennyi gyereket taníttassa. Ezért a Manó bácsit és a Feri bácsit kitaníttatta banktisztviselőnek. Az apámból vízszerelő lett, a másik fiút nem tudom. Mindketten meghaltak, eltűntek. Az apámnak az volt a mondása, hogy ha meghalok is, a gyereket taníttatni fogom. Ez volt a mániája. Zsidó szokás. Az anyámék hárman voltak testvérek. Az anyai nagyanyám az 1929-es zsidó-üldözések nyomán került Magyarországra, talán Lengyelországból. Férje nem volt, csak élettársa. Ebből a kapcsolatból született az anyám, a Bözsi néni, három lány. A nagyanyámról nem tudok semmit.

Nagynéném nagyon szerette az anyámat, és ezért keresett bennünket. És megtalált: a szegedi árvaházban. Én csak később tudtam meg, hogy engem először a szegedi zsidó árvaházba vittek. A húgom máshol volt. Nagynéném adott pénzt a Kálmán bácsinak – meg is van a papírom –, aki leutazott Szegedre, és engem hazahozott. És akkor tettek be az árvaházba. Nagynénémnek nem volt annyi pénze, hogy magához vegyen. Vele a Munkás u. 11-ben laktunk, a földszinten a házmeisterlakás mellett. Kétszobás lakás volt, de a vécé kint volt a folyosón.

Amikor anyukáját elvitték, ki vigyázott magukra?

Nem tudom. Halvány emlékeim vannak. Nem tudom pontosan melyik házban voltunk. (...) Az, hogy én élek, az egy csoda. Nem voltak velem a szüleim a gettóban. A nagynéném megtalált a háború után, és beadott az árvaházba mind a kettőnket.

A szegedi árvaházra nem emlékszem. A húgom, Judit is árvaházba került. Később házasságközvetítőn keresztül Ausztráliába ment. Egy vidéki zsidó családnál élt a húgom, de nem tetszett nekik. Utána egy másik nő elvitte Ausztráliába, tavaly halt meg.

(Spatz Edit, Spatz Béla leánya: Apu lánytestvérét magához vette egy vidéki zsidó parasztcsalád Zalkodon, Borsod megyében. Valószínűleg az történhetett, hogy az anyjuk a két gyereket olyan nőkre bízta, akik meg tudtak menekülni vagy elbújtak. És a felszabadulásakor be lettek gyűjtve az árva gyerekek. S mivel más neműek voltak, őket különtették. Apu felkerült Szegedről a budapesti árvaházba, a lánytestvére vidéken volt és úgy nőttek fel, mint két idegen.)

Az árvaházi zsidó gyerekek nyaranta Tahiban nyaraltak. Diós volt a neve. Ott voltunk egész nyáron. Lesétáltunk a Duna-partra, ahol futballoztunk és ott tanultam meg úszni.

Mikor került az árvaházba?

Csak azt tudom, hogy 1949 előtt. Ugyanis 1949-ben megjelent egy teherautó, az árvaház előtt és azt mondták: „gyerekek, aki Izraelbe akar alijázni, szálljon fel a teherautóra és mehetünk!” Én valamiért nem mentem. A nagynéném testvére, Bözsi néni fia kiment Izraelbe, és volt egy [későbbi] fénykép arról, ahogy kinéz egy tankból. És utána eltűnt. És én attól féltem, hogy a zsidó háborúban harcolni kell életre-halálra, és valahogy nem volt kedvem elmenni, és itt volt a húgom is.

A legkorábbi árvaházi emlékem: én nagyon szerettem futballozni. A ► Gorkij fasori árvaház mögött volt egy nagy udvar és állandóan futballoztunk. Velem volt egy barátom, Szabadi Péter. Egyszer elmentem a Vasas kölyökcsapatába futballozni. Azt hittem, hogy jól tudok focizni. Volt ott egy meccs, ahol én voltam a középhátvéd. S mellőlem az ellenfél középcsatára rúgott két gólt, és én az mondtam, hogy belőlem nem lesz olyan futballista, aki mellett két gólt simán be lehet rúgni. Abba is hagytam.

Nagyon sok stiklit is csináltam. Az asztalainkban fiókok voltak, és mikor éppen valakinek ünnepeltük a születésnapját, én a fiókokban gyertyát gyújtottam. Meg is kaptam érte a beosztást. Akkor még működött a zsidó egyesület, a VAC. Onnan is jöttek hozzánk tanárok. Az árvaházban a felső emeleten voltak a fiúk hálótermei. És ők például arra tanítottak meg bennünket, hogyan kell nadrágot felvenni: előbb a nadrágot és utána a cipőt. És aki a cipőn keresztül rángatta fel a nadrágot, odamentek és adtak egyet neki.

Verték a gyerekeket az árvaházban?

Nem verték. Szerették. És nagyon sok mindent kaptunk az amerikaiaktól. A → Jointtól. Amerikából küldtek tiszta selyem tuleszt. Minden évben kaptunk egy rend ruhát. Amikor nyolcadikos lettem, akkor közölték velem, hogy el kell mennem, és jelentkezni kell egy iskolába. Volt az árvaházban egy testvérpár: Darvas Gábor és Dani. És ők jelentkeztek az Ikaruszba buszszerezőnek. Megkérdezték tőlem, hogy mi akarok lenni? Én is mondtam, hogy oda akarok menni. Pár nap múlva jöttek, és közölték velem, hogy az Ikarusban nincs hely, de hoztak egy papírt, hogy jelentkezsek a Gömb utcába a villamosipari technikumba. Ezzel el volt intézve. És azt is mondták, hogy jelentkezsek a Lehel út 72-ben a kollégiumban.

Kidobták az árvaházból?

Nem. Adtak egy bőrröndöt, két rend ruhával, bementem a papírokkal és fölvetek. Ott ettem először életemben nem kóser kosztot, szalonnát. Volt ott egy vidéki parasztyerek, egy Pest környéki faluból. Azzal nagyon jóban voltam. Amikor megtudta, hogy zsidó vagyok, akkor adott egy jó nagy pofont, és utána abba hagyta a barátságot.

Az árvaházias a Rottenbiller utcai általános iskolába jártak. Arról milyen emlékei vannak?

Nagyon szerettem odajárni. Az iskola mellett volt egy mozi, és arról volt híres, hogy itt is forgattak filmeket. De nem voltam kitűnő tanuló, jó közepes voltam.

Általában rossz tanulók voltak az árvaháziasok?

Nem, voltak nagyon okos gyerekek is. Például a Messinger Ákos, aki később Mester Ákos lett. Később én villanyszerelő lettem. Nemegyszer cipeltem fel a szemet a lakásunkba. És rájöttem arra, hogy miképp kell a cserépkályhákat fűteni villannyal. És ráálltam erre. Jól éltem belőle. Mert mindig egyedül csináltam. Ugyanis egyszer azt mondta egy papas: ne tarts alkalmazottat, mert az a te fizetett ellenséged. Ezt megjegyeztem magamnak.

Mennyire gyakorolták a vallást az árvaházban?

Minden reggel kellett imádkozni ... és az amerikaiak küldtek Hershey's csokoládét. Érdekes keserű csokoládé. És minden évben kaptunk két rend ruhát.

Ki tanította be a szöveget a bár micvóra?

Nem tudom. De nagyon nehéz volt nekem. Mert az az igazság, hogy nem tudtam héberül. De nagy nehezen átmentem. Megcsináltam a bár micvót. Az árvaházi zsinagógában volt. Középen volt a rabbi „négyszöglete”, és akkor nekünk oda kellett menni, sorban egymás után, és azzal az ezüst karral [a tóramutatóval] csináltuk. És akkor a nagybátyám, a Manó bácsi még élt, és nekem adta az apám Schaffhausen aranyóráját. 1937-ben készült. A bár micvóm után kerültünk át Óbudára.

Mennyire tartotta az árvaház után a kapcsolatot a társaival?

Volt, akivel együtt vonultam be katonának. 1964-ben felhívott egy nő telefonon, hogy mondd-e nekem valamit az név, hogy Szabadi Péter? Mondom: ő volt a legjobb barátom az árvaházban, azzal futballoztunk. Majd jött a Péter, aki közben építésmérnök lett Svájcban. Amikor Pesten járt, olyan hülyeségeket csinált, hogy amikor kikísértem a vonathoz, előveszi a magyar pénzt, és ki akarja dobni a szemébe. Mondom, hülye vagy te, Péter? Add ide nekem! Neki nem kellett a magyar pénz.

Megmaradt a kapcsolat a Herskovits Gyurival. Vele jóban voltunk. Ő jobban volt eleresztve, mint én, mert az anyukája közértes volt, és kapott sok mindent. Löwy Péterrel is kapcsolatban maradtam. Ők elég gazdagok voltak, mert a szüleinek cipőkereskedésük volt. Jóban voltam az anyukájával, aki a Kispipa környékén lakott. Szép nagy könyvtárunk volt, s kértem tőle, hogy időnként adjon nekem jó könyveket. Egy ideig csináltuk, majd azt mondták, hogy többet ne menjek, mert férjhez megy. Felköltöztek ide Budára valahová. Nem tudom, hogy Löwy Péter él-e még, Herskovits sem él.

A tanárookra, nevelőkre miképp emlékszik?

A → Schwartz tanár úrra emlékszem. Az jó nagy pofonokat szokott adni. És voltak olyan nevelők, akik csak egy-egy szezonra voltak velünk. Schwartznak nem volt

türelme a gyerekekhez. Talán ő volt az, aki visszajött a koncentrációs táborból. De gyerekek voltunk és megértem, hogy fegyelmet kellett valahogy tartani. Nem tudom, hogy a mai árvaházakban a gyerekekre hogyan vigyáznak, mi sok szeretetet kaptunk. Minden évben kétszer kaptunk öltönyt, Amerikából küldtek csokoládét. Voltak ünnepeink. Vigyáztak ránk.

Tahiban ismerkedtem meg az árammal. Volt egy marha, aki leszedte a villanykapcsolót és a falból kiállt két szál drót. Én mentem be a fürdőszobába, és összenyomtam a drótokat. Jól megvágott az áram. Túléltem.

Sokan meséltek Franciska néiről.

Igen, nők is voltak. Tiszta ruhát minden héten hölgyek adtak. Óbudán már rendes bérház volt. Oda kellett menni egy lakásba, és minden héten ott kaptunk tiszta ruhát és ünnepek előtt ünneplőt.

Az egészségünkre is vigyáztak. Már Óbudán laktunk, amikor a nyakamon támadt egy kitüremkedés, egy mirigy. Ott elmagyarázták, hogy hová menjek orvoshoz, aki minden héten megnézte, tapogatta, és egy idő után elmúlt.

A koszt jó volt, nem volt rossz. És nagyon szépek voltak a széder ünnepek. Szombatonként hazamentem a rokonaimhoz. Volt egy távoli rokonom, úgy hívták, hogy Poldi bácsi. Arra emlékszem, hogy a szobájában volt egy emeletes rész, és ő ott aludt. Minden vasárnap vagy szombaton odamentem, és nem adott többet, mint 2 forint 80 fillért, mert annyi volt egy mozijegy. Odamentem, megkaptam a 2,80-at és elmentem. Nem csináltam ilyenekből dolgokat... Tudtam, hogy egyedül vagyok...

Ezt úgy érti, hogy azt érezte, hogy egyedül van, nem számíthat senkire, és mindent meg kell köszönnie?

Én úgy éltem meg, hogy 2,80-at ad, abból nem csinállok semmi ügyet. Ennyi van neki. Én a nagynénémhez jártam sokat. Akkoriban a házakhoz még jártak zenész koldusok. A nagynéném mindig adott nekem pénzt papírba csomagolva, hogy adjam oda nekik. Aki emeleten lakott az ledobta. Mi a földszinten laktunk, így én vittem oda. Hogy mennyit, azt nem tudom, akkor még forintok voltak. A nagynéném borzasztó okos nő volt. Például azt csinálta, hogy karácsonykor vásárolt cukros valamit, felvagdosta, selyempapírba csomagolta és azt árultuk a Munkás utca sarkán. Egyébként a Garay téren cipőket árult. Hogy mi élünk, azt neki köszönhetjük. Ő mindenholonnan sikeresen megszökött.

(Spatz Edit közbeveti: Egyébként minden nap gondol az édesanyjára.)

Amikor már el kellett hagynom középiskolásként az árvaházat, bentlakásos iskolába kerültem. Akkoriban minden nyárra el kellett hagyni az kollégiumot. Akkor nyári kollégiumba mentem, és idejött a többi diák is, akiknek nyáron nem volt kollégiumuk. Könnyen barátkoztam ott is. Már nagyobb voltam, s valahol a hegyekben volt egy ilyen kollégium, ahol odajött hozzám egy egészen kicsi, de

idegen gyerek, aki azt mondta, hogy velem akar maradni. Akkor kezdtem el megérteni, hogy az emberek miért szeretik a kicsi gyerekeket.

Próbáltak-e ismerkedni lányokkal az árvaházban?

Persze. Amikor ünnepek voltak. De én 13 évesen kerültem ki az árvaházból, és akkoriban nem érdekeltek a nők.

Ön most vallásos? Jár zsinagógába?

Nem vagyok vallásos, de járok zsinagógába, a Frankelba. Bár a feleségem nem zsidó, de nagyon tetszik neki a zsidó templom. Nagyon meg volt tisztelve, amikor odajött hozzá Verő Tamás rabbi és kezét fogott vele. A kedvenc tévém a Heti Tévé. A koronavírus idején minden szombaton a Verő Tomi és a kántor vannak a tévében. És ez nagyon szép.

Emlékszik még a régi imákra?

Nem nagyon. De visszajön → Sma Jiszróél és a → Kaddis is.

Egyszer behívtak a hitközségre, és megkérdezték, hogy van-e kedvem Izraelbe utazni. Mondtam, hogy van, de én nem tudok héberül, és nem vagyok vallásos. Mondták, hogy semmi baj sincs, ötvenezer forint a repülőjegy. Az unokám, Tomi már ott volt egy ösztöndíjprogramon, Tagliton, és vele együtt lehettem Izraelben. Nagyon tetszett Izrael, de a legjobban a meleg tenger.